

**ORTA ÇAĞ'A AİT BİR YAZIHANE/NAKKAŞHANE ÖRNEĞİ OLARAK
KONSTANTİNOPOLİS'TEKİ GALAKRENAİ MANASTIRI VE GREGORİOS
NAZIANZENOS'UN LİTURJİK HOMİLİYE KOPYASI: VAT. GR. 463**

**GALAKRENAİ MONASTERY IN CONSTANTINOPLE AS AN EXAMPLE OF
MEDIEVAL SCRIPTORIUM AND THE COPY OF LITURGICAL HOMILIES BY
GREGORIOS NAZIANZENOS: VAT. GR. 463**

Dr. Öğr. Üyesi İlgül KAYA ZENBİLCİ

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Yozgat / TÜRKİYE,
ORCID: 0000-0001-8106-656X

ÖZET

Bizans el yazmaları, İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'te saray ve özel atölyelerin yanı sıra manastırlardaki atölye veya yazıcı odalarında üretildi. R. Janin'in belirttiği üzere 6. yüzyılın ilk yarısında varlık gösteren ve kentin bugünkü tarihi yarımada kısmında kurulmuş olduğu tahmin edilen Galakrenai Manastırı bu kuruluşlar arasında yer alıyordu. Manastırın 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde el yazması üretiminde faaliyet gösterdiğine ilişkin kanıt olarak günümüze ulaşan -bilinen- tek eser bulunmaktadır. Eser günümüzde Vat. Gr. 463 envanter numarasıyla Vatikan Kütüphanesi'nde (BAV) yer alır. Bu eser tarihli bir kolophonla birlikte 4. yüzyılın Kilise Babaları'ndan Gregorios Nazianzenos'un Liturjik Homililerini içerir. El yazması manastırın presbyteros'u Theodoros'un isteği üzerine onun çırağı keşiş Symeon tarafından miniskül harflerle özenle kopya edilmiştir. Eser zengin bir işçilikle yapılmış bir tam sayfa minyatür, inisyal ve tezhiplerle süslenmiştir. Eserin minyatürlerinde iki ressam çalışmıştır. Ressamlardan birinin aynı zamanda bugün Vatikan Kütüphanesi'nde Vat. Gr. 333 envanter numarasıyla korunan Eski Ahit-Krallar kopyasının minyatürlerini yaptığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat tarihi, Bizans sanatı, Galakrenai Manastırı, el yazması, minyatür

ABSTRACT

Byzantine manuscripts were produced in workshop at palaces, and private or monastic scriptoria in the capital city of the Byzantine Empire. Galakrenai Monastery was among these institutions as, R. Janin indicated, the monastery existed in the first half of 6th century and location of the monastery was probably in historical peninsula of Constantinople. There is an evidence associated with Galakrenai Monastery was active as a scriptorium in the third quarter of 11th century. The evidence is MS Vat. Gr. 463 in Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), contains a dated colophon, and an illustrated text of the so-called "liturgical homilies" by the 4th-century Church Father Gregorios Nazianzenos. The codex was scribed by monk Symeon, pupil of Theodoros. The colophon indicates that the presbyter Theodoros of the Galakrenai monastery. The text is written in an elegant miniscules referring to Symeon's training. Moreover, the decoration of MS consists of one full-page miniature, a series of initials and headpieces. Two painters participated at the decoration of the work. One of the painters was the master of the miniatures in MS Vat. Gr. 333 in BAV.

Keywords: Art history, Byzantine art, Galakrenai Monastery, manuscript, miniature

1. GİRİŞ

Bizans İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'te el yazmalarının üretim, yazım ve resimleme işini imparatorluk sarayında, manastırlarda -aynı zamanda keşiş olarak yaşayan- ve bunların dışında özel yazihanelerde bireysel ya da bir ekiple çalışan katip ve nakkaşlar sürdürmekteydi. Özellikle, sakinleri yalnızca erkeklerden oluşan bazı manastırlarda el yazması eser hazırlanması için katip ve nakkaş odaları

bulunuyordu.¹

Günümüzde modern literatürde el yazmalarının üretildiği yazıhane ve nakkaşhaneleri işaret etmek üzere "scriptorium" terimi kullanılmaktadır. Ne var ki bugün, Orta Çağa ait bir scriptorium'u bütünüyle tasvir etmek olanaksızdır. Bir scriptorium'un nasıl olduğuna ilişkin fikir sahibi olunabilecek İncil yazarı tasvirleri kalıplaşmış biçimde birbirini tekrar eder. Anlaşılan şudur ki; bu resimlerde betimlenen mimari bir scriptorium'u tasvir etmekten uzaktır.

Orta Çağda bir manastır ortamında genellikle dini kitapların yazım işi ile bağlantılı Latince "scriptorium"² terimi (çoğ. scriptoria); 13. yüzyılın ortalarında Étienne Boileau tarafından yazılan "Livre des métiers"³ adlı eserde "müşterek bir işin yürütüldüğü bir yer kavramsal olarak ifade eden dükkan ya da atölye" anlamında kullanılmıştır. Boileau eserinde, Paris'te kitap, ikona, heykel, maden ve cam eserleri kapsayan geniş çaplı el sanatı eserlerin üretimini düzenleyen lonca teşkilatlarının kural ve imtiyazlarını, zanaatkar ve atölyeleri tasvir etmiştir.⁴

Antik-Ortaçağ Grekçesi'nde zanaatın sürdürüldüğü yerler veya atölyeler "ergasteria" (gr. ἐργαστήρια) olarak adlandırılmıştır.⁵ Ancak bu terimin aynı zamanda spesifik olarak bir yazıhaneyi/nakkaşhaneyi işaret edip etmediğini bilmiyoruz.

Pakhomios'un ve Benediktus'un manastır kurallarında, keşişlerden okuma-yazma becerisi beklendiği işaret edilirken; bu kurallar dışında "scriptorium" kavramını vurgulayan bir terim yoktur. Bamberg'deki Staatsbibliothek'te bulunan 8. yüzyılın son çeyreğine ait bir el yazmasında (env. no.: Msc. Patr. 61) yer alan, 6. yüzyılın ilk yarısında Güney İtalya'daki Kalabria'da kurulan Cassiodorus'un manastırını gösteren çizimde (folyo 29^v) scriptorium'u işaret eden herhangi bir yer bulunmaz. Oysa ki bu manastırın scriptorium'undan tek kodekste toplanmış bir İncil bilinmektedir. Bu İncil bir yüzyıl sonra 679-680'de Anglo-Sakson rahip Benedict Biscop ve Wearmouth-Jarrowlu Ceolfrith adlı kişiler tarafından satın alınarak Northumbria'da üretilen üç diğer el yazmasına model oluşturmuştur.⁶ 810-830 yılları dolaylarında yazılan Sangallensis Kodeksi (St. Gall, Abbey Kütüphanesi) içinde yer alan St. Gall Manastırının planında, manastır kilisesinin zemin katında Kuzey Doğu köşeyi işgal eden bir yazıcı/nakkaş odası gösterilmiştir (Resim 1).⁷

8. yüzyılda Yorklu Alchoin (doğ. 732- öl. 804) mektuplarında katiplerin çalıştığı bir mekandan söz etmiştir. Charles du Fresne sieur du Cagne'nin "Glossarium mediae et infimae latinitatis" adlı eserinde kaydettiği üzere, Eynshamlı Aelfric, Bathlı Adelhard ve Peter Abelard "scriptorium" terimini kullanmışlardır.⁸

Modern literatürde daha çok, Orta Çağda çok iyi organize olmuş Batılı "scriptoria" (lat. çoğul) hakkında tarihi dokümanlara dayalı bilgiler mevcuttur.⁹ Bizans el yazmaları ile ilişkilendirilen "scriptoria" kavramı ise kolophon'lara, paleografik ve kodikolojik kanıtlara, dolayısıyla genel bir söylemle el yazması eserlere dayanmaktadır.¹⁰ Esasen Grekçe paleografları, Süryani veya Ermeni el yazmalarını okuyan bilim adamları kadar şanslı değildir; çünkü çoğu el yazmasında kolophon; bir diğer deyişle el yazmasının yazarı, üretim yeri, tarihinin yer aldığı notlar yoktur. Grekçe paleografisindeki son gelişmeler, özellikle yazı stillerinin ayrıntılı olarak sınıflandırılması, kolophon içermeyen el yazmalarının tarihlendirilebilmesi bakımından bilime katkıda bulunmaktadır; ancak çoğu Grekçe el yazması hala bölgesel olarak sınıflandırılabilmiş değildir. Paleograflar ve sanat tarihçiler Bizanslı scriptoria'nın organizasyonu ve işleyişine, katipler ile minyatür ustaları yani nakkaşlar arasındaki iş

¹ A. M. Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Cogito*, Sayı 17: Bizans Özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 169.

² E. Gamillscheg vd., "Scriptorium", *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, (edt. A. P. Kazhdan), Oxford, 1991, s. 1586.

³ bkz. R. de Lespinasse-F. Bonnardot (edt.), *Les Métiers et corporations de la ville de Paris, xiiiie siècle : le livre des métiers d'Étienne Boileau*, Paris, 1879.

⁴ A. Stones, "Scriptorium: the term and its history", *Perspective*, vol. 1, 2014, s. 113-120'de s. 113, <http://perspective.revues.org/4401>; Erişim tarihi: 19 Mayıs 2018.

⁵ E. A. Sophocles, "ἐργαστήριακος", *Greek Lexicon of The Roman and Byzantine Periods*, New York, 1900, s. 521.

⁶ A. Stones, *a.g.m.*, 2014, s. 113.

⁷ W. Horn-E. Born, *The Plan of Saint Gall: A Study of the Architecture and Economy of, and Life in, a Paradigmatic Carolingian Monastery*, vol. 1, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1979, s. 145-147.

⁸ Charles du Fresne sieur du Cagne, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 7, 1883-1887, col.370a.

⁹ F. Newton, geç Ortaçağ sayılabilecek, 1058-1105 arasını kapsayan dönemde Güney İtalya'daki Monte Cassino scriptorium'unun organizasyonuna ve katiplerine ilişkin bilgiler verir; bkz. F. Newton, *The Scriptorium and Library at Monte Cassino, 1058-1105*, Cambridge University Press, 2001; M. B. Parkes, Ortaçağ öncesinden 16. yüzyıla kadar Batılı katiplerin işlerine odaklanmıştır; bkz. M. B. Parkes, *Their Hands Before Our Eyes: The Lyell Lectures Delivered in The University of Oxford 1999*, Ashgate, 1999.

¹⁰ E. Gamillscheg vd., *a.g.m.*, 1991, s. 1586.

ayrımına ve iş bölümüne, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde farklı scriptoria'daki yazı stilleri ve süslemedeki belirli modalara ilişkin çok az şey bildiği için, el yazmalarını sıklıkla ve genel bir ifadeyle, kalitesine bağlı olarak, başkent Konstantinopolis'e ya da eyaletlere atfederler.¹¹

Malzemenin yetersiz olması sebebiyle, Bizanslı scriptoria hakkındaki bilgimiz Batıdaki örneklerle nazaran da sınırlı kalmaktadır. En iyi bilgi, manastırlarda yer alan örnekler üzerinedir ve bunlardan biri de Stoudios Manastırı'dır. Bu manastırda keşişlerin kullanımı için asketik işler, kurucuların kuralları (Katekhezi), liturjik kitaplar, manastır edebiyatı ve din dersleri üzerine yorumlardan oluşan çok sayıda el yazması kopya edilmiştir.¹² Ne var ki bu bilgiler, daha çok metin seçkisi ve ikonografiye dayalı veri sağlarken; Orta Çağda bir Bizans manastır scriptorium'unun fiziki koşullarına dair fikir vermekten uzaktır. Konstantinopolis'teki Bizans manastırlarından Stoudios Manastırı için konuşacak olursak, yazı işinin oldukça organize bir iş olarak yürütüldüğünün bir kanıtı olarak scriptorium kurallarının varlığını öne sürebiliriz. Şayet her keşiş kendi hücrelerinde veya odalarında tek başına çalışıyor olsaydı; o zaman eser yazım sürecinde yapılan hatalar çok kolay gizlenebilirdi. Böylelikle hem malzeme ziyan olabilirdi hem de hatalı yazımlar gözden kaçabilirdi.

Bugün okunan, incelenen ve haklarında birşeyler yazılan eldeki Bizans yazmalarından bir sonuç çıkarılacak olursa; 9.-15. yüzyıllar arasında başkent Konstantinopolis'te scriptorium'u olan pek de fazla manastır yokmuş gibi görünüyor. Oysaki Konstantinopolis'te, Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar çok sayıda manastır kurulmuştu. Raymond Janin'in belirttiği üzere Konstantinopolis'te en azından 325 manastırın varlığı kanıtlanabilmektedir. Bunlar kentte ve kentin varoşlarında yer alıyordu.¹³ R. Janin'in listesinin bir analizine göre, 6. yüzyılda başkentte doksan iki manastırın varlığı bilinmekteydi. Bu manastırlardan yetmişine ilişkin o yüzyıldan kalmış belge yoktur. Diğer yirmi iki manastırın 7. yüzyılın başlarına kadar varolduğu söylenmektedir. Altı manastır V. Konstantinos tarafından yıktırılmıştır.¹⁴ 842-1204 yılları arasındaki dönemde Konstantinopolis'te faal durumda olan manastırlar arasında, kuruluş sırası dikkate alındığında, Stoudios Manastırı önde gelir. Stoudios Manastırının tipikon'una¹⁵ ek olarak; 1204 öncesi dönemden beş manastırın kuruluş beratı veya tipikonu günümüze ulaşmıştır.¹⁶ Theotokos Evergetis Manastırı tipikonu ilkin 1054-1070 yılları arasında yazılmış; 1098-1118 yılları arasında revize edilmiştir.¹⁷ Khristos Panoiktirmonos Manastırı tipikonu Mart 1077'ye aittir.¹⁸ Theotokos Kekharitomene Manastırı'na ait tipikon 1110-1116 yılları arasına tarihlenir.¹⁹ Pantokratoros Manastırı tipikonu Ekim 1136 tarihinde yazılmıştır.²⁰ Hagios Mamas Manastırı tipikonu ise Kasım 1158 yılına aittir.²¹ Bu manastırlardan bazıları tek başına bir kuruluş olduğu gibi, bazıları başka kurumların bünyesinde kurulmuşlardı; bazıları ise imparatorluk

¹¹ N. Kavouras-Hoffmann, "Producing New Testament Manuscripts in Byzantium", **The New Testament in Byzantium**, (edt. D. Krueger-R. S. Nelson), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2016, s. 117-145'te s. 117.

¹² E. Gamillscheg vd., **a.g.m.**, 1991, s. 1586.

¹³ P. Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", **Dumbarton Oaks Papers**, vol. 25, Dumbarton Oaks, Harvard University, 1971, s. 64.

¹⁴ P. Charanis, **a.g.m.**, 1971, s. 65.

¹⁵ T. Miller (çev.), "Stoudios: Rule of the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, vol. I, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., 2000, s. 84-119.

¹⁶ P. Magdalino, **Ortaçağda İstanbul Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi**, (çev. B. Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 87.

¹⁷ P. Gautier, "Le typikon de la Théotokos Évergétis", **Revue des Études Byzantines**, vol. 40, 1982, s. 5-101; R. H. Jordan (çev.), "Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, vol. II, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., 2000, s. 454-506; R. H. Jordan ve R. Morris, **The Hypotyposis Of The Monastery Of The Theotokos Evergetis Constantinople (11th-12th Centuries)**, Ashgate, İngiltere, 2012; M. Mullet ve A. Kirby (edt.), "Work and Worship at the Theotokos Evergetis, 1050-1200", **Papers for the Fourth Belfast International Colloquium, 14-17 September 1995** (Belfast Byzantine Texts and Translations 6, 2), Belfast Byzantine Enterprises, Belfast, 1997.

¹⁸ A. M. Talbot (çev.), "Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Almshouse in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, vol. I, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., 2000, s. 326-376.

¹⁹ P. Gautier, "Le typikon de la Théotokos Kécharitôméné", **Revue des Études Byzantines**, vol. 43, 1985, s. 5-165; R. H. Jordan (çev.), "Kécharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kécharitomene in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, vol. II, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., 2000, s. 649-724.

²⁰ P. Gautier, "Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator", **Revue des Études Byzantines**, vol. 32, 1974, s. 1-145; R. H. Jordan (çev.), "Pantokrator: Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, vol. II, (edt. J. Thomas ve A.C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., 2000: 725-781.

²¹ A. Bandy, "Mamas: Typikon of Athanasios Philanthropenos for the Monastery of St. Mamas in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, vol. III, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., 2000, s. 973-1041.

manastırıydı ve doğrudan saraya bağlıydı. Bazıları ise özerk yapıdaydı. Bu manastırlar arasında scriptorium'u olduğu kanıtlanabilen Galakrenai Manastırı, Konstantinopolis'te aynı adla kurulan diğer iki manastır -ve hatta kentteki çoğu manastır- gibi bugün bütünüyle yok olduğu; öte yandan tarihi kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunduğu için problem teşkil eder.

Bu bağlamda bu çalışmada Galakrenai adıyla varlık gösteren üç manastıra ilişkin veriler ele alınmakla birlikte; bu manastırlardan scriptorium'u olan manastıra ilişkin bir değerlendirme sunulmaktadır. Öte yandan, manastırın scriptorium'unda üretildiği bilinen ve bugün Vatikan Kütüphanesi'nde korunan Vat. Gr. 463 envanter numaralı Gregorios Nazianzenos'un Homilileri'ni içeren minyatürlü el yazması eser, manastırın scriptorium'una ilişkin fikir vermek üzere ikonografik açıdan incelenmektedir.

2. KONSTANTİNOPOLİS'TEKİ GALAKRENAİ MANASTIRLARI: KONUM VE TARİHLENDİRME SORUNU

Konstantinopolis'te üç ayrı Galakrenai Manastırı olduğu ileri sürülmektedir. Bu manastırlardan ilki 535 yılında hakkından sözedilen²² ve 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde hegoumenos'unun (tr. manastır yöneticisi) Theodoros adlı bir keşiş olduğu bilinen Galakrenai Manastırı'dır. Bu manastırda bir yazıhane/nakkaşhane bulunuyordu ve resimli bir el yazması kaleme alınmıştı.²³

Khalkedon (mod. Kadıköy) yakınlarında yer aldığı bilinen diğer Galakrenai Manastırı (gr. μονής των Γαλακρηνών)²⁴ erken 10. yüzyıla ait bir kitabeden yola çıkılarak Patrik Nikolaos Mystikos ve synkellos Mikhail ile ilişkilendirilmektedir. Bu kitabenin Grekçe metni şu şekildedir:

"Τυμβος εγων βιοτην, τροπον, ουνομα τουδε. Συγκελλος Μικαηλ μοναχο(ς), σοφος, ολβιος ωδε Αχθος απορριψας, βεβαρηοτα δεσμον αλυξ, Ποσσιν ελαφροταοισι διεστιχεν ηχι χορευει Πιστοτατος θεραπων μεγαλητορος αρχιερης Νικολεω γεγαως πινυτοφορονος, οστις ετευξε Τονδε νεων υψιστω επουρανιω βασιληι." Metnin Türkçe çevirisi: *"Bu adamın hayat yolunu, karakterini ve adını nakleden mezar benim: Mikhail burada bir synkellos ve bir keşiş, bilge ve hayırlı, vücudunun yükünü attı, onu aşağı çeken ve üzerinde taşıdığı prangasıyla huzursuz olduğu için, çevik ayakları ile, orada, ki şimdi orada sevinç duyuyor. Bu tapınağı En Yüksek Göksel Yöneticinin onuruna inşa eden o büyük yürekli ve bilge başrahip Nikolaos'un bir hizmetkârı idi."* şeklindedir.²⁵

Nikolaos Mystikos patriklik görevini tamamladıktan sonra beş yıl süre ile Khalkedon'daki bu manastırda kalmıştır ve 925'teki ölümünün ardından bu manastıra defnedilmiştir.²⁶

Diğer bir Galakrenai Manastırı, erken 10. yüzyılda Rhaiktor İohannes tarafından kurulan manastırdır. İmparator I. Romanos Lekapenos'a düzenlenen bir suikastin faili olmakla suçlandıktan sonra İohannes bu manastıra sığınmıştır. Manastırın Konstantinopolis'te bir 'metokhion'u olduğu bilinmektedir. Başkent'in Latin istilasına uğradığı sırada manastır, San Pietro'nun Pisa Kilisesi'nin baş rahibine verilmiştir. 1261'de Latin istilasının sona ermesiyle manastırdaki keşiş sayısı altıya düşmüştü; manastır Konstantinopolis'teki Palaiologos kuruluşu olan Hagios Demetrios Manastırı'nın metokhion'u olmuştur.²⁷

Bizans yazılı tarihi kaynaklarına bakıldığında Galakrenai Manastırı'ndan sadece 811-1057 yılları arasında kapsayan Bizans tarihini kaleme alan İohannes Skylitzes söz etmektedir. Manastırın adı Skylitzes'in metninde VI. Leon dönemini (886-912) kapsayan bölüm içinde yer alır.²⁸

Bir görüşe göre; 12. yüzyılda Pantokratoros Manastırı'na verilen Galakrenai Manastırı metokhion olmuştur. Ancak hangi Galakrenai Manastırı'nın Pantokratoros'a devredildiği belirsizdir.²⁹ Bir diğer görüşe göre; Galakri'de yer alan Galakrenai Manastırı'nın, II. İohannes Komnenos tarafından

²² R. Janin, "La banlieue asiatique de Constantinople. Étude historique et topographique (Suite I)", *Échos d'Orient*, tome 22, n°131, 1923, s. 281-298'de s. 294.

²³ A. M. Talbot-A. Cutler, "Galakrenai", *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, (edt. A. P. Kazhdan), Oxford, 1991, s. 815.

²⁴ Söz konusu manastırın Grekçe adı şu yayında geçmektedir, bkz. I. Ševčenko, "An Early Tenth-Century Inscription from Galakrenai with Echoes from Nonnos and the Palatine Anthology", *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 41: *Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger on His Seventy-Fifth Birthday*, 1987, s. 461-468.

²⁵ I. Ševčenko, *a.g.m.*, 1987, s. 462.

²⁶ A. M. Talbot-A. Cutler, *a.g.m.*, 1991, s. 815.

²⁷ A. M. Talbot-A. Cutler, *a.g.m.*, 1991, s. 815.

²⁸ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, (çev. J. Wortley), Cambridge University Press, 2011, s. 180.

²⁹ A. M. Talbot-A. Cutler, *a.g.m.*, 1991, s. 815.

Pantokratoros Manastırı'na verildiği bilinmektedir.³⁰ Bu iddiaların aksine; tipikonda Pantokratoros Manastırı'na "boğazın Asya yakasında yer alan altı manastırın devredildiği" belirtilmektedir ve bunlar arasında Galakrenai olarak geçen bir manastır da vardır.³¹

R. Janin, Galakrenai Manastırı'nın konumunun tartışmalı olduğundan söz eder. S. Byzantios, Sütlüce'de bir Galakrenai Manastırı'nın olduğunu iddia etmiştir. Bu iddia Janin'e göre manastırın kesinlikle Asya yakasında olmadığını, muhtemel bir isim benzerliği olduğunu ortaya koyar. X. A. Sideropoulos, Türkler'in Sütlüayazma ya da Sütlüpınar dedikleri Samandra kasabasının güneyine uzanan kaynağı göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtir.³² R. Janin, süt kaynağı anlamına gelen "Galakrenai" adının oldukça kalkerli bir su kaynağı ile ilişkili olduğunu söyler; bu terim yerinde bir kullanım olsa da tartışmaya hala açıktır. Galakrenai'nin yerine ilişkin şu halde Haliç'in aşağı kesimindeki Sütlüce, Sütlüayazma ya da Sütlüpınar'ın güneyi, Karamançiftlik yakınlarında ve Khalkedon Vadisi'ndeki Küçükbakkalköy, Erenköy'e bağlı sahil kesiminde Suadiye olmak üzere birkaç görüş söz konusudur.³³

1062 yılında tamamlanan resimli Gregorios Nazianzenos nüshasının kaleme alındığı Galakrenai Manastırının, el yazmasının kolophonunda adı geçen keşişlere bakılırsa bir erkek manastırı olduğu anlaşılır. Bu el yazması sayesinde en azından 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ya da X. Konstantinos Doukas döneminde (1059-1067), Konstantinopolis'te scriptorium'u olan bir manastırın varlığı kanıtlanmış olur.

3. SCRIPTORIUM'U BULUNAN GALAKRENAİ MANASTIRI'NDA KOPYA EDİLEN VE RESİMLENEN GREGORİOS NAZIANZENOS'UN HOMİLİYE NÜSHASI: VAT. GR. 463

Gregorios Nazianzenos'un homiliye'leri Bizans manastırlarında İncil, Tevrat ve Mezmurlar Kitabı gibi kutsal kabul edilen eserlerin yanı sıra en sık okunan metinler arasında yer alması nedeniyle Bizans yazıhanelerinde kopya edilmiş ve bazı nüshalar minyatürlerle süslenmiştir. Vatikan Kütüphanesi'nde (Biblioteca Apostolica Vaticana) Vat. Gr. 463 envanter numarası ile korunan eser inisyallerle ve minyatürlerle bezenmiş böyle bir örnek teşkil eder.

Parşömen üzerine Antik Grekçe olarak iki sütun ve yirmi bir satır halinde yazılmış 41.4x30.9 cm ölçülerinde ve kodeks formatındaki eser antropomorfik inisyaller, "blüten-blatt" stilde³⁴ tezhipler ve tam sayfa Gregorios Nazianzenos portresi içerir. Büyük minisküllerden oluşan inisyaller homiliye'lerin ayinde kullanımı için yapılmıştır.³⁵ Eserde yirmi tezhip, on dokuz inisyal, bir figürlü kompozisyon, bir çizgisel bezeme dikkati çeker. Minyatürlerin ve diğer süslemelerin tamamı tempera tekniğindedir ve yer yer altın yaldız uygulaması ile zengin bir görünüm elde edilmiştir. Eserin metninde Gregorios Nazianzenos'un homiliye'leri ile İohannes Khrysostomos'un metinlerinden bazı alıntılar yer almaktadır.

Eserin kolophon'u (tr. künye) folyo 469^v üzerinde yer alır ve metin:

"*αὐτῆ ἡ βίβλος πέφυκε Θεοδώρου (μον)αχ(οῦ) πρεσβυτέρου καὶ προεστῶτος τῆς τῶν Γαλακρηνῶν μονῆς, πόθῳ πολλῶ καὶ ἐπιμελείᾳ ἐξ οἰκείων αὐτοῦ, μᾶλλον δε τῶν τοῦ Θε(ε)οῦ, δωρεῶν κατασκευασθεῖσα καὶ κοσμηθεῖσα. γραφεῖσα δὲ τῆ αὐτοῦ προτροπῆ χειρὶ Συμεῶν (μον)αχ(οῦ) τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ, καὶ τελειωθεῖσα μη(ν)ι δεκεμβρίῳ ἰνδικτιῶνος πρώτης ἐν ετει τῶ σφρα' βασιλεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου Κωνσταντίνου του Δουκα καὶ Ἐβδοκίας τῆς ἀγούστης.*" şeklindedir.³⁶ Metnin Türkçe'ye aktarımı ise: "*Tanrı'nınkinden ziyade, hediyeler olan büyük bir tutku ve kendi özeninden yapılan ve süslenen bu kitap Galakrenai Manastırı'nın keşişi, presbyterosu ve baş rahibi Theodoros'a aittir. Bu, onun çırağı keşiş Symeon'un eli tarafından onun isteği üzerine yazıldı ve 6571 yılı (1062) birinci indiksiyon yılının Aralık ayında pek dindar Konstantinos Doukas ve augusta Eudokia'nın hükümdarlığı döneminde tamamlandı.*" şeklindedir.

³⁰ L. Petit, *Izvestija (Bulletin de l'Institut archéologique russe à Constantinople)*, vol. VI, Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopolë, 1900, s. 48.

³¹ P. Gautier, *a.g.m.*, 1974, s. 68-73; P. Magdalino, "The Foundation of the Pantokrator Monastery in Its Urban Setting", *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, (ed. S. Kotzabassi), de Gruyter, Berlin-Boston, 2013, s. 33-56'da s. 38.

³² R. Janin, *Constantinople Byzantine Développement Urbain et Répertoire Topographique*, Paris, 1950, s. 453.

³³ R. Janin, *Les Églises et les Monastères des Grands Centres Byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris, 1975, s.40-41.

³⁴ bkz. K. Weitzmann, *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts*, Berlin, 1935, s. 17-18, 22-32.

³⁵ J. C. Anderson, *a.g.m.*, 1978, s. 179.

³⁶ J. C. Anderson, *a.g.m.*, 1978, s. 178.

Bu kolophon bugün bize bu eserin hangi tarihte, hangi manastırda, kim tarafından ve kimin için kopya edildiğini aktarması; aynı zamanda manastırın o dönemdeki presbyteros'unun ve katibinin adını vermesi açısından son derece önemlidir. Kolophon'a ilişkin bir diğer önemli nokta da 11. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde Konstantinopolis'te el yazması yazım ya da kopyalanması faaliyetini yürüten bir manastır yazıhanesinin varlığını kanıtlamasıdır. Eser Aralık ayında ve 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, 1062 yılında Galakrenai Manastırı'nda, manastırın presbyteros'u ve baş rahibi Theodoros'un çırağı olan katip keşiş Symeon tarafından yazılmıştır. Ne var ki kolophon'a ilişkin eksiklik minyatür ustalarına ilişkin ipucu sağlamamasıdır.

4. ESERDE YER ALAN ÇİZGİSEL BEZEMELER, TEZHİPLER, İNİSYALLER VE MİNYATÜRLER³⁷

4.1. Çizgisel Bezemeler

Folyo 2^f: İki sütun boyunca yatay düzlemde uzanan dalgalı tek çizginin boşlukları arasına "v", "t", biçimli motifler yapılmıştır. Dalgalı çizginin sol ve sağ ucunda yürek biçimli birer yaprak motifi vardır.

4.2. Tezhipler

Folyo 1^f: Üst marjda, başlık metninin üstünde uzunlamasına dikdörtgen biçimindeki yatay bordür, tezhibi oluşturur. Bordür, beş kapalı daire formunun içine yerleştirilmiş Bizans çiçeği (blütenblatt-ornamentik)³⁸ motiflerinden ve kalan boşluklar arasında yer alan natüralize edilmiş palmet motiflerinden oluşur. Bordürün dış köşelerinde birer damla motifi vardır. Bordürün zemini kiremit kırmızısı tonun üzerine altın yaldız uygulanarak vurgulanmış; motifler ise mavi, kırmızı ve yeşil tonda renklendirilmiştir. Beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerle ince bir fırça yardımıyla motiflerin üzerine ince çizgiler ve yer yer konturlar yapılmıştır. Kırmızı pigmentler taç yapraklarda ve çiçeklerin göbeğinde kullanılmıştır.

Folyo 4^f: Tezhip minyatürü folyonun yarısını kaplamaktadır. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhibin merkezinde yer alan yonca formunun içi boş bırakılarak beş satırlık metin eklenmiştir. Tezhibin yüzeyi, kıvrım dallarıyla çevrelenmiş kapalı form oluşturan daireler içindeki Bizans çiçeği motifleri ya da çeşitli kuş figürleri ile dönüşümlü olarak doldurulmuştur. Kalan boşluklarda da uçları kompozit, kırmızı, mavi taç yapraklar ya da rumilerle sonlanan kıvrım dallar yer alır. Bordürün zemini kiremit kırmızısı tonun üzerine altın yaldız uygulanarak vurgulanmış; motifler ise koyu mavi, kırmızı, pembe ve yeşil tonda renklendirilmiştir. Kuş figürlerinde morumsu kahverengi, beyaz ve koyu mavi, koyu yeşil ve sarımsı yeşil tonlar dikkat çeker. Beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin ince bir fırça yardımıyla motiflerin konturlarını belirlemede kullanıldığı görülür. Yine ince bir fırça yardımıyla çizgisel süslemeler oluşturmak üzere kırmızı pigmentler kullanılmıştır.

Tezhibin üst kenarında, merkezde yer alan volütlü kraterden sular fişkırmaktadır. Kraterin solunda ve sağında kuyrukları kapalı birer tavuskuşu figürü vardır. Kuşlardan soldaki başını sola doğru çevirmişken diğerinin başı kraterine dönüktür. Kuşların başı ve boynu koyu mavi, kanatları altın yaldızlı, gövdesi beyaz ve ayakları zeytin yeşili tonundadır; kuyruklarında altın yaldız üzerine yapılmış koyu mavi benekler ve kırmızı çizgiler görülür. Tezhibin üst köşelerinde birer kompozit bitkisel motif vardır. Tezhibin solunda ve sağında ise iki kaide üzerinde yükselen ikiz sütun üzerinde birer grifon figürü göze çarpar.

Folyo 22^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yaldızla doldurulmuştur. Tezhibin üst kısmı üç bölüme ayrılmıştır. Solda ve sağda yer alan kare formundaki bölümler birbirinin aynısıdır; bölümlerin içi küçük haç motifleriyle doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen oluşturan ortadaki bölümde ise belli bir düzen teşkil etmeyen ancak birbirini düzensiz bir biçimde tekrar eden birbirine bağlanmış kareler ve beşgenler ile bunların içine yerleştirilmiş palmet ve Bizans çiçeği (blütenblatt-ornamentik) motiflerinden oluşan süslemeler yer alır. Soldaki ve sağdaki dikey yönde uzunlamasına dikdörtgen bölümler de aynı tipte motiflerle doldurulmuştur. Tezhibin üst köşelerinde ise birer palmet motifi; tezhibin solunda ve sağında ise yine stilize palmet motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, pembe, yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır.

³⁷ El yazmasının Vatikan Kütüphanesi'nde orijinalini inceledik. Ayrıca eserin dijital kopyası bulunmaktadır ve minyatürleri link üzerinde incelemek mümkündür; bkz.: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.463#

³⁸ bkz. K. Weitzmann, a.g.e., 1935, s. 22 vd.

Folyo 107^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhip, kapalı form oluşturan daireler, yürek ve kıvrım dalları arasında ve içinde yer alan Bizans çiçeği motiflerinden oluşmaktadır. Motiflerde koyu mavi ve kırmızı tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda kullanıldığı görülür.

Folyo 127^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhip, kapalı form oluşturan daireler ve dörtgenler içinde yer alan Bizans çiçeği, yaprak ve palmet motiflerinden oluşmaktadır. Tezhibin üst köşelerinde ise birer palmet motifi; tezhibin sağında ise rumi motifi vardır. Motiflerde koyu mavi ve kırmızı tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda kullanıldığı görülür.

Folyo 184^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhip, iki yarım daire ile çevrelenmiş daireler içinde yer alan Bizans çiçeği ve palmet motiflerinden oluşmaktadır. Tezhibin dört köşesinde birer palmet motifi vardır. Motiflerde koyu mavi ve koyu yeşil tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz, kırmızı ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda ve süsleme amacıyla kullanıldığı görülür.

Folyo 192^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhibin üst kısmı üç bölüme ayrılmıştır. Solda ve sağda yer alan kare formundaki bölümler birbirinin aynısıdır; bölümlerin içinde birer aslan figürü ve yaprak motifleri vardır. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen oluşturan ortadaki bölümde ise iki daire içine yerleştirilmiş Bizans çiçeği motifleri ile kalan boşluklarda palmet ve yaprak motifleri yer alır. Soldaki ve sağdaki dikey yönde uzunlamasına dikdörtgen bölümler de aynı tipte motiflerle doldurulmuştur. Tezhibin üst köşelerinde birer palmet motifi; tezhibin solunda ve sağında ise rumi motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz, kırmızı ve yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanıldığı görülür.

Folyo 230^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhipte, solda ve sağda daire içinde birer aslan figürü, merkezde yürek formu içinde Bizans çiçeği motiflerinden oluşan bitkisel bezeme vardır. Kalan boşluklarda ise yaprak ve palmetler vardır. Tezhibin dış köşelerinde birer palmet motifi yer alır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz, kırmızı ve yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanıldığı görülür.

Folyo 256^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhibin dikey kolları daire-dörtgen-daire dizilimiyle oluşturulan formlar Bizans çiçeği ve kalan boşluklar yaprak motifleri ile doldurulmuştur. Köşelerde kare çerçeve içine alınmış kompozit çiçekler bu kez farklı bir motif teşkil eder. Tezhibin üst ve yatay olan kolunda solda ve sağda daire formu içinde dikey kollardki çiçek formu tekrarlanmıştır; merkezde kalan bölümde ise kompozit palmet motifi vardır. Tezhibin üst köşelerinde ve sağ kenarında palmet motifi ile tekrar karşılaşılır. Motiflerde koyu mavi ve kırmızı tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda kullanıldığı görülür. Kırmızı pigmentler çiçek göbeklerinde kullanılmıştır.

Folyo 295^r: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhipte daire ve köşelerdeki yürek formu içinde Bizans çiçeği motifleri yer alır. Kalan boşluklarda yaprak ve palmetler vardır. Tezhibin üst köşelerinde, iki yanında palmet motifi ile tekrar karşılaşılır. Motiflerde koyu mavi, koyu yeşil ve kırmızı tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda kullanıldığı görülür. Kırmızı pigmentler çiçek göbeklerinde de kullanılmıştır.

Folyo 319^r: Tek satırlık başlık metnini çevreleyen dikdörtgen çerçeve bordürü tezhibi oluşturur. Tezhip iki sütun genişliğindedir. Bordür, köşelerde kare, kenarlarda dikdörtgen olmak üzere sekiz bölüme ayrılmıştır. Kare bölümlerin içinde dikey-yatay ekseninde dört yapraklı yonca benzeri ve diyagonal eksenlerde yürek benzeri formlar oluşturulmuştur; bu formların içe doğru kıvrılarak bitkisel birer motife benzetildiğini söylemek mümkündür. Kalan boşluklarda üç yapraklı küçük çiçekler ve Bizans çiçeği

motifleri vardır. Dikey dikdörtgen bordürlerde daire oluşturan kıvrım dallar arasında Bizans çiçeği motifleri ve rumiyi andıran yapraklar göze çarpar. Yatay dikdörtgen bordürlerde oldukça benzer bir şema mevcuttur. Tezhipte simetrik düzen hakimdir. Bordürün sol ve sağ üst köşelerinde diyagonal eksenlerde Bizans çiçeği motifi vardır. Bordürün sağ alt kenarlarına paralel olarak yukarı doğru uzanan, natüralize edilmiş çiçek dalı göze çarpar. Bordürün zemini kiremit kırmızısı tonun üzerine altın yıldız uygulanarak vurgulanmıştır. Çiçek motiflerinin göbeği kırmızıdır; taç yapraklarda mavi ve yeşil tonları kullanılmıştır. Beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin ince bir fırça yardımıyla motiflerin konturlarını belirlemede kullanıldığı dikkati çeker.

Folyo 324^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhipte, daire oluşturan kıvrım dallar içinde ve kalan boşluklarda palmet ve Bizans çiçeği motifleri vardır. Tezhipte simetrik düzen hakimdir. Bordürün köşelerinde diyagonal eksenlerde birer palmet motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz, kırmızı ve yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanıldığı görülür.

Folyo 359^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhipte, üç daire formu oluşturan kıvrım dallar içinde ve kalan boşluklarda Bizans çiçeği ve yaprak motifleri vardır. Tezhipte simetrik düzen hakimdir. Bordürün köşelerinde diyagonal eksenlerde birer damla motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz, kırmızı ve yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanıldığı görülür.

Folyo 371^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhipte, on üç daire formu içinde Bizans çiçeği motifleri ve kalan boşluklarda üç yapraklı ve dört yapraklı çiçek motifleri vardır. Tezhipte simetrik düzen hakimdir. Bordürün köşelerinde diyagonal eksenlerde birer palmet motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanılmıştır.

Folyo 391^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhipte, solda ve sağda iki daire formu içinde birer kuş figürü yer alır. Orta bölümde beş daire içinde Bizans çiçeği motifleri ve kalan boşluklarda yaprak motifleri vardır. Tezhipte simetrik düzen hakimdir. Bordürün köşelerinde diyagonal eksenlerde birer palmet motifi yer alır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. Kuşlarda ise kavherengi, kiremit kırmızısı ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanılmıştır.

Folyo 411^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhipte daire formları içinde ve kalan boşluklarda Bizans çiçeği motifleri, yaprak ve palmetler vardır. Tezhibin üst köşelerinde ve iki yanında palmet motifi ile tekrar karşılaşılır. Motiflerde koyu mavi, koyu yeşil ve kırmızı tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda kullanıldığı görülür. Kırmızı pigmentler çiçek göbeklerinde de kullanılmıştır.

Folyo 428^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhibin üst kısmı üç bölüme ayrılmıştır. Solda ve sağda yer alan kare formundaki bölümler birbirinin aynısıdır; bölümlerin içi küçük haç motifleriyle doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen oluşturan ortadaki bölümde ise belli bir düzen teşkil etmeyen ancak birbirini düzensiz bir biçimde tekrar eden birbirine bağlanmış kareler ve beşgenler ile bunların içine yerleştirilmiş palmet ve Bizans çiçeği motiflerinden oluşan süslemeler yer alır. Soldaki ve sağdaki dikey yönde uzunlamasına dikdörtgen bölümler de aynı tipte motiflerle doldurulmuştur. Tezhibin üst köşelerinde ise birer palmet motifi; tezhibin solunda ve sağında ise yine stilize palmet motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, pembe, yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır.

Folyo 444^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. "pi-biçimli" tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yıldızla doldurulmuştur. Tezhip, kapalı form oluşturan daireler ve dörtgenler ile köşelerdeki yürek formları içinde ve kalan boşluklarda yer alan Bizans çiçeği, yaprak ve palmet

motiflerinden oluşmaktadır. Tezhibin üst köşelerinde ve iki yanında birer palmet motifi vardır. Motiflerde koyu mavi ve kırmızı tonların yanı sıra ince bir fırça yardımıyla beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerin konturlarda kullanıldığı görülür.

Folyo 450^f: Sol sütunun üstünde tezhip minyatürü yer alır. Tezhibin zemini kiremit kırmızısı üzerine altın yaldızla doldurulmuştur. Yatay yönde uzunlamasına dikdörtgen tezhipte, daire oluşturan kıvrım dallar içinde ve kalan boşluklarda palmet ve Bizans çiçeği motifleri vardır. Tezhipte simetrik düzen hakimdir. Bordürün üst köşelerinde diyagonal eksenlerde, solunda ve sağında ise yukarı doğru uzanan birer palmet motifi vardır. Tezhipteki motiflerde koyu mavi, kırmızı, koyu yeşil ve beyaz pigmentler kullanılmıştır. İnce bir fırça yardımıyla beyaz, kırmızı ve yeşilimsi sarı pigmentlerden konturlarda ve süslemelerde yararlanıldığı görülür.

Folyo 457^v: Sol sütunun üstünde uzunlamasına dikdörtgen biçimindeki yatay bordür, tezhibi oluşturur. Bordür, dört kapalı daire formunun içine yerleştirilmiş Bizans çiçeği motiflerinden ve kalan boşluklar arasında yer alan natüralize edilmiş palmet ve çiçek motiflerinden oluşur. Bordürün dış köşelerinde birer damla motifi vardır. Bordürün zemini kiremit kırmızısı tonun üzerine altın yaldız uygulanarak vurgulanmış; motifler ise mavi, kırmızı ve yeşil tonda renklendirilmiştir. Beyaz ve yeşilimsi sarı pigmentlerle ince bir fırça yardımıyla motiflerin üzerine ince çizgiler ve yer yer konturlar yapılmıştır. Kırmızı pigmentler çiçeklerin göbeğinde kullanılmıştır.

4.3. İnisyaller

Folyo 4^f: İnisyal "X". İnisyali oluşturan "khi" harfinin kollarında "İsa'nın doğumu" konusu ile ilişkili anlar yansıtılır. Pigmentler dökülmüş olmakla birlikte kalan izlerden, sol üst kolda Meryem'in tasvir edildiği anlaşılır. Çünkü dizlerinin üzerinde kalan alanda İsa vardır; kundağa sarılı İsa'nın ayakucunda melek figürü betimlenmiştir. Melek harfin sağ üst kolunu teşkil eder. Harfin sol alt kolundaki pigmentleri dökülmüştür; ancak burada tek bir figür seçilmektedir. Bu figür muhtemelen Yusuf'tur. Harfin ağ alt kolunda İsa'nın banyosu konusu işlenmiştir. Bir hizmetkar kadın İsa'yı yıkamaktadır.

Folyo 22^f: İnisyal "E". İnisyali oluşturan "epsilon"un içine Büyük Basileios yerleştirilmiştir. Figürün üzerinde stikharion (pigmentler dökülmüş) ve zeytin yeşili phelonion vardır. Figürün sağ kolu epsilon'un ortadaki yatay kolunu oluşturur; figür kolunu öne doğru uzatmıştır ve eliyle takdis yapmaktadır.³⁹

Folyo 107^f: İnisyal "II". İnisyali oluşturan "pi" harfini "İsa'nın vaftizi" konusu oluşturur. Harfin sol kolunu bütünüyle çıplak İsa figürü teşkil eder. Sağda ise Vaftizci Yahya yer alır. Yahya'nın üzerinde açık sarımsı yeşil uzun tunik ve zeytin yeşili himation vardır.

Folyo 127^f: İnisyal "X". İnisyali oluşturan "khi" harfinde "İsa'nın vaftizi" konusu işlenmiştir. Harfin sol alt kolunda bütünüyle çıplak İsa figürü vardır. Sağ alt kolda ise Vaftizci Yahya yer alır. Yahya'nın üzerinde açık sarımsı yeşil uzun tunik ve zeytin yeşili himation vardır. Harfin üst kollarında birer melek figürü görülür; melekler gökyüzünden aşağı uzanmaktadır.

Folyo 184^f: İnisyal "Φ". İnisyali oluşturan "phi" harfinde scabellum üzerinde yer alan ve iki elini beline koymuş, cepheden betimlenmiş kimliği bilinmeyen bir figür ile başının tepesinde yer alan bir çocuk figürü görülür.

Folyo 192^f: İnisyal "A". İnisyali oluşturan "alpha" harfinin sol kolunu "Aziz Athanasios" oluşturur. Figürün üzerinde koyu mavi stikharion ve devetüyü tonunda phelonion vardır. Alpha'nın sağ kolunu palmiye ağacı oluşturur.⁴⁰

Folyo 230^f: İnisyal "II". İnisyali oluşturan "pi" harfinin sağ kolunda "Gregorios Nazianzenos", sol kolunda birkaç figür yer alır. Tüm figürler ayakta betimlenmiştir. Gregorios cepheden, kırmızı konturla çevrelenmiş altın yaldızdan haleli, kısa ve grimsi saçları, orta uzunlukta sakallarıyla tasvir edilmiş; ayrıca bütünüyle episkopos kıyafetleri içindedir. Figürün üzerinde devetüyü renginde stikharion, yeşilimsi-kahverengi phelonion, beyaz omophorion ve epitrahelion vardır. Sol elinde kapalı bir kodeks yer alır; sağ kolunu karşısındaki figürlere doğru açmıştır. Figür grubunun baş kısımlarındaki pigmentler dökülmüştür. Figür grubunun başını çeken figürün grimsi sakalları seçilebilmektedir; üzerinde koyu

³⁹ J. C. Anderson, a.g.m., 1978, s. 179.

⁴⁰ J. C. Anderson, a.g.m., 1978, s. 181.

mavi tonunda stikharion, pembemsi phelonion, beyaz omophorion vardır. Figürün elleri pembe phelonion'u ile örtülüdür.

Folyo 256^f: İnisyal "A".

Folyo 295^f: İnisyal "T". İnisyali oluşturan "tau"nun dikey kolunu Gregorios figürü oluşturur. Gregorios episkopos kıyafetleri içindedir. Cepheden betimlenen figürün üzerinde deve tüyü renginde stikharion, yeşilimsi-kahverengi phelonion, beyaz omophorion ve epitrahelion vardır. Sol elinde kapalı bir kodeks yer alır; sağ eliyle takdis yapmaktadır.

Folyo 319^f: İnisyal "A". İnisyali oluşturan "alpha" harfinde "Anastasis" konusu işlenmiştir. Harfin sol kolunu Adem ve Havva, sağ kolunu İsa oluşturur.

Folyo 324^f: İnisyal "E". İnisyali oluşturan "epsilon"un içine "Habakkuk" yerleştirilmiştir. Figürün üzerinde koyu mavi khlamys ve pembemsi tablion vardır. Figürün sağ kolu epsilon'un ortadaki yatay kolunu oluşturur; figür kolunu öne doğru uzatmıştır. Hafif eğik duruşadır.

Folyo 359^f: İnisyal "E". İnisyali oluşturan "epsilon"un içine kutsal bir figür yerleştirilmiştir. Figürün üzerinde lacivert khlamys ve deve tüyü renginde tablion vardır. Figürün sağ kolu epsilon'un ortadaki yatay kolunu oluşturur; figür kolunu öne doğru uzatmıştır.

Folyo 371^f: İnisyal "II". İnisyali oluşturan "pi" harfinde "Pentekost" konusu işlenmiştir. Harfin kollarında "On İki Havari" sıralanmıştır. Tüm figürler bir sedir üzerinde otururken betimlenmiştir. Harfin yatay kolunda merkezde Petrus ve Paulos yer alır. Üstteki dört havarinin üzerine gökyüzünden Kutsal Ruh'u sembolize eden ışınlar gelmektedir.

Folyo 391^f: İnisyal "M". İnisyali oluşturan "mu" harfinin orta kolunda "Gregorios Nazianzenos" yer alır. Gregorios cepheden, altın yıldızdan haleli, kısa ve grimsi saçları, orta uzunlukta sakallarıyla tasvir edilmiş; ayrıca bütünüyle episkopos kıyafetleri içindedir. Figürün üzerinde koyu mavi stikharion, yeşilimsi-kahverengi phelonion, beyaz omophorion ve epitrahelion vardır. Phelonion ile örtülü elleriyle kapalı bir kodeks taşır.

Folyo 411^f: İnisyal "T". İnisyali oluşturan "tau" harfinde "Yedi Makkabaeoslar" betimlenmiştir. Ön düzlemde içinde ateş yanmakta olan bir fırın, fırının içinde altın yıldızdan kıyafetler içinde yedi figür vardır. Figürlerin arkasında, bunlara nazaran daha büyük betimlenmiş insan suretinde çift kanatlı melek iki elinde birer altın taç tutar; kollarını ve kanatlarını iki yana açmıştır.

Folyo 428^f: İnisyal "T".

Folyo 444^f: İnisyal "T".

Folyo 450^f: İnisyal "E".

Folyo 457^v: İnisyal "Y".

4.4. Gregorios Nazianzenos Portresi

Folyo 3^v: Tam sayfa minyatür bir çerçeve bordüriyle çevrelenmiştir. Bordür lacivert zemin üzerine, pembemsi morumsu bir şerit, şeridin üzerinde belli aralıklarla sıralanmış kırmızı beneklerle ince bir fırça yardımıyla beyaz kesik çizgiler yapılarak süslenmiştir. Minyatürün zemini altın yıldız ile doldurulmuştur. Gregorios Nazianzenos arkalıksız, pembe yastıklı bir tabure üzerinde otururken betimlenmiştir. Figür dörtte üç profilden, kırmızı konturla çevrelenmiş altın yıldızdan haleli, kısa ve grimsi saçları, orta uzunlukta sakallarıyla tasvir edilmiş; ayrıca bütünüyle episkopos kıyafetleri içindedir. Figürün üzerinde deve tüyü renginde stikharion, bordomsu-kahverengi phelonion, beyaz omophorion ve epitrahelion vardır. Sol dizi üzerinde açık bir kodeks yer alır; sağ eli kodeksin üzerinde durur. Figürün hafif öne eğik duruşu, ağırbaşlı manastır havasını yansıtır. Figürün önünde, sahenin sağında ahşap bir yazı masası vardır; masanın üzerinde mürekkep hokkası yer alır. Masanın alt kısmı çift kapaklı dolap şeklindedir. Masanın sol kenarında burgulu bir dirsekle masaya bağlanan kitap standı vardır. Stand üzerinde bir kısmı dürülmüş bir kısmı aşağıya doğru sarkan rulo yer alır. Kompozisyon İncil yazarı portrelerini anımsatır.

5. DEĞERLENDİRME

Eserin tezhip ve minyatürleri üzerinde iki anonim nakkaş çalışmıştır. Anonim I ve Anonim II olarak tanımladığımız bu nakkaşların üslup ve yetkinliğine bakılırsa Anonim I, Anonim II'nin asistanı olmalıdır. Vat. Gr. 463'te Anonim I'e ait figüratif minyatürler folyo 4, 107, 127, 184 ve 319; Anonim II'ye ait olanlar ise folyo 192, 230, 295, 371, 391 ve 411'de yer alır. Eser planlı bir biçimde tamamlanmıştır. Minyatürler metnin tamamlanmasından sonra yapılmıştır.⁴¹

Anonim I'in aynı zamanda bugün Vatikan Kütüphanesi'nde Vat. Gr. 333 envanter numarasıyla yer alan, 11. yüzyıla ait bir Eski Ahit bölümü olan "Krallar" kopyasında çalıştığı farkedilebilir.

Hem Vat. Gr. 463'teki Anonim I'in minyatürlerinde hem de Vat. Gr. 333'te yer alan minyatürlerde ünük bir pembe tonun varlığı sözkonusudur; Anderson'un ilgisini çeken bu renk ve figür üslubu iki eserin minyatürlerinin aynı ressamın elinden çıktığını belirlemesini sağlamıştır.⁴² Folyo 2^f üzerinde yer alan ve araç olarak yapılmış çizgisel bezemenin benzerlerini 8.-9. yüzyıl-15. yüzyıl arasına tarihlenen Bizans el yazmalarında sıklıkla görmek mümkündür.

Eserdeki antropomorfik inisyallerde iki anonim figür dışında belli başlı figürler ve sahneler betimlenmiştir: İsa'nın hayatı ile ilgili olan sahneler İsa'nın doğumu (folyo 4^f), İsa'nın vaftizi (folyo 107^f ve 127^f) ve Anastasis'tir (folyo 319^f). Havariler ile ilgili tek bir inisyal vardır ve Pentekost konusunu içermektedir (folyo 371^f). Gregorios Nazianzenos üç inisyalde betimlenmiştir (folyo 230^f, 295^f, 391^f). Aziz Athanasios (folyo 192^f), Habakkuk (folyo 324^f), Yedi Makkabaeoslar (folyo 411^f) ve iki anonim figür (folyo 184^f ve 359^f) ayrı ayrı birer inisyalde karşımıza çıkarlar.

İnisyal "E" (epsilon) içinde betimlenen Aziz Athanasios (folyo 192^f) ve Habakkuk (folyo 324^f) gibi; İncil yazarları Markos, Luka ve Yuhanna'nın ayrı ayrı inisyal "E" (epsilon) içinde, ancak Athanasios'tan ve Habakkuk'tan farklı olarak yazı masasının karşısında oturarak tasvir edildiği antropomorfik inisyaller içeren 11. yüzyıla ait bir Tetraevangelion nüshası mevcuttur (env. no.: 42.0152, Cleveland Museum of Art-Ohio). İncilci Markos folyo 139^f, Luka folyo 200^f ve Yuhanna folyo 324^f üzerinde betimlenmiştir. İnisyaller ait olduğu İncil metninin açılış sayfasında ilk satırın yanında yer alırlar. Yaklaşık 1100 yılına ait bir Leksionarion kopyasında folyo 2^f üzerinde İncil yazarlarından Yuhanna (env. no.: Cod. 587, Dionysiou Manastırı-Athos); Jaharis Leksionarionu'nda (env. no.: Gr. 21, Ulusal Tarih Müzesi-Rusya) folyo 3^f üzerinde Yuhanna ve folyo 43^f üzerinde Matta, yine "E" (epsilon) içinde tasvir edilmiştir.⁴³ Gregorios Nazianzenos'un inisyalle birlikte betimlendiği ilginç bir başka örnek mevcuttur. 12. yüzyıla ait Nazianzenos'un çeşitli dini metinlerini içeren bir eserde (env. no.: Grec 550, Bibliothèque Nationale de France-Paris) folyo 5^f üzerinde Gregorios, önünde oturduğu masanın üstünden tepesine uzanan asılı bir kandilin altında bir kitap kaleme almaktadır. Aynı eserde başka antropomorfik inisyaller de bulunmaktadır.

Anonim I'in çalıştığı diğer el yazmasına bakılacak olursa (env. no.: Vat. Cod. Gr. 333, BAV) *blütenblatt* stildeki tezhipler yine aynı ressamın elinden çıkmıştır. Söz konusu eserde yer alan tezhip bantları (folyo 39^f, 70^f, 108^f) ile Vat. Gr. 463'teki tezhip bantları, motiflerin şekillenışı ve renk kullanımı açısından oldukça benzerdir.

Gregorios Nazianzenos portresi o dönem için bir katibin çalıştığı ortama dair fikir vermesi açısından önemlidir. Figürün önünde, ahşap bir yazı masası, masanın üzerinde dikdörtgen panel üzerinde yuvarlak mürekkep haznesi bulunan hokka vardır. Masanın alt kısmında kapaklı dolap, sol kenarda bir dirsekle masaya bağlanan kitap standı göze çarpar. Bu türden yazım işine dair bütüncül bir kurgulama İncil yazarı portrelerinde karşımıza çıkmaktadır. Nazianzenos'un portresi Anonim II'ye aittir. Anonim II ressamın inisyallerdeki ve Nazianzenos portresindeki üslubu Anonim I'in minyatürlerine kıyasla daha yetkin görünmektedir. Nazianzenos portresini ele alacak olursak; figürün yüz kısmındaki boyalar büyük ölçüde dökülmüş olsa da kalan kısımlardan anlaşıldığı üzere dar ve uzun burun, küçük ağız Bizans figür üslubu açısından karakteristik olduğu yinelenbilir. Başının üst kısmındaki saçları dökülmüş, yüksek alınlı, ak saçlı-sakallı Nazianzenos tiplemesi hiçbir zaman değişmez. Figürün saç sakal ayrıntıları çok ince bir fırça yardımıyla çekilmiş paralel düz ya da hafif iç bükey çizgilerle sağlanmıştır. Episkoposluk kıyafetleri içinde, uzun boylu ve heybetli bir figür sezilir; eller küçüktür, parmaklar incedir ve kalem

⁴¹ J. C. Anderson, a.g.m., 1978, s. 179.

⁴² J. C. Anderson, a.g.m., 1978, s. 182-184.

⁴³ J. Lowden, *The Jaharis Gospel Lectionary: The Story of a Byzantine Book*, New York, New Haven, Londra, 2009, s. 3, fig. 2.

narince tutmaktadır. Ayaklar kıyafetin altında kalmıştır. Oldukça sade renk kullanımı dikkat çeker ve kullanılan renkler toprak tonlarıdır. Kumaşların kıvrımlarının fazla vurgulanmadığı dikkati çeker. Yüzeylerin konturları çok ince çizgilerle sağlanmıştır. Aynı ressamın inisyallerde, kumaş kıvrımlarını, hale ve melek kanatları gibi detayları vurgulamak için altın yıldız kullandığı dikkati çeker (folyo 230^r, 295^r, 359^r, 371^r, 391^r ve 411^r).

6. SONUÇ

Konstantinopolis'in el yazması üretiminde etkinlik gösteren manastırları arasında yer alan⁴⁴ ve scriptorium'u bulunan Galakrenai Manastırı'ndan ne yazık ki günümüze mimari bir kalıntı ulaşmamıştır. Scriptorium'u bulunan diğer Konstantinopolis manastırları gibi bu kuruluşun da kentin Avrupa yakasında olduğu kanaatindeyim.

Manastır'a ilişkin çok az bilgi vardır; manastırın 6. yüzyılda⁴⁵ ve 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde varlık göstermesi, manastırdan günümüze minyatürlü bir el yazması ulaşmış olması. Ne var ki 6. yüzyıldan 11. yüzyılın üçüncü çeyreğine dair manastıra ilişkin elde bir veri yoktur. Eserin kolophon'unda geçtiği üzere; 1062 yılında manastırın başrahibinin Theodoros adlı bir keşiş olduğu öğrenilir. Kolophonda göze çarpan bir başka önemli detay da kitabın banisinin Theodoros olduğudur. Yine kolophon metninde Theodoros'un Symeon adlı bir çırağının olduğu ve kitabın kalligraphos'unun (katip) Symeon'un kendisi olduğu vurgulanır. Eserin kolophon'unda dikkat çeken bir husus da o dönemde hükümranlılığını sürdüren imparator X. Konstantinos *Doukas* (1059-1067) ve karısı Eudokia *Makrembolitissa*'nın adını içermesi; aynı zamanda bu iki kraliyet mensubunun "pek dindar" sıfatıyla vurgulanmış olmasıdır.

Manastırda kopya edilen bilinen bu tek eser Vatikan Kütüphanesi'nde korunan Vat. Gr. 463 envanter numaralı Gregorios Nazianzenos'un Homiliye kopyasıdır. Eser tezhipler, figürlü minyatürler ve inisyallerle bezenmiş bilinen birkaç Nazianzenos nüshaları arasında dikkati çeker. Oldukça ince işçilikle bezenmiş bu eser 11. yüzyılın zengin görsel üslubunun klasik bir örneğidir. Aynı dönemde Konstantinopolis manastırlarında ve saray atölyesinde yazılıp zengin işçilikle bezenmiş çok sayıda el yazması günümüze ulaşmıştır ve bu eserlerin minyatürleri Vat. Gr. 463'tekilerle paralel üslupsal özellikler gösterirler. Bu eser için dikkat çekici olan ve burada değinilmesi gereken husus, eserin iki ayrı ressam tarafından minyatürlenmiş ve işbirliğiyle hazırlanmış olmasıdır. Burada bir usta-çırak ilişkisi söz konusudur.

KAYNAKÇA

- BANDY, A. (2000), Mamas: Typikon of Athanasios Philanthropenos for the Monastery of St. Mamas in Constantinople, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. III, (ed. J. Thomas ve A. C. Hero), *Dumbarton Oaks Studies*, XXXV, Washington D.C., s. 973-1041.
- CHARANIS, P. (1971), The Monk as an Element of Byzantine Society, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 25, *Dumbarton Oaks*, Harvard University, s. 64.
- DE LESPINASSE, R. ve BONNARDOT, F. (ed.), (1879), *Les Métiers et corporations de la ville de Paris, xiiiè siècle : le livre des métiers d'Étienne Boileau*, Paris.
- DU CAGNE, Charles du Fresne sieur. (1883-1887), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. 7, col.370a.
- GAMILLSCHEG, E. vd. (1991), Scriptorium, *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, (ed. A. P. Kazhdan), Oxford, s. 1586.
- GAUTIER, P. (1974), Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator, *Revue des Études Byzantines*, vol. 32, s. 1-145.
- GAUTIER, P. (1982), Le typikon de la Théotokos Évergétis, *Revue des Études Byzantines*, vol. 40, s. 5-101.

⁴⁴ Orta Bizans Döneminde Konstantinopolis'te yazıhanesi/nakkaşhanesi bulunan manastırlara ilişkin bkz.; İ. Kaya Zenbilci, **Orta Bizans Dönemi Konstantinopolis Manastır Atölyeleri ve Resimli El Yazmaları Üretimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 2017.

⁴⁵ R. Janin, *a.g.e.*, 1923, s. 294.

- GAUTIER, P. (1985), Le typikon de la Théotokos Kécharitôménè, *Revue des Études Byzantines*, vol. 43, s. 5-165.
- HORN, W. ve BORN, E. (1979), *The Plan of Saint Gall: A Study of the Architecture and Economy of, and Life in, a Paradigmatic Carolingian Monastery*, vol. 1, Berkeley-Los Angeles-Londra, s. 145-147.
- JANIN, R. (1923), La banlieue asiatique de Constantinople. Étude historique et topographique (Suite I), *Échos d'Orient*, tome 22, n°131, s. 281-298.
- JANIN, R. (1950), *Constantinople Byzantine Développement Urbain et Répertoire Topographique*, Paris.
- JANIN, R. (1975), *Les Églises et les Monastères des Grands Centres Byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris.
- JORDAN, R. H. (çev.), (2000), Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), *Dumbarton Oaks Studies*, XXXV, Washington D.C., s. 454-506.
- JORDAN, R. H. (çev.), (2000), Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), *Dumbarton Oaks Studies*, XXXV, Washington D.C., s. 649-724.
- JORDAN, R. H. (çev.), (2000), Pantokrator: Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, (edt. J. Thomas ve A.C. Hero), *Dumbarton Oaks Studies*, XXXV, Washington D.C., s. 725-781.
- JORDAN, R. H. ve MORRIS, R. (2012), *The Hypotyposis Of The Monastery Of The Theotokos Evergetis Constantinople (11th-12th Centuries)*, İngiltere.
- KAVRUS-HOFFMANN, N. (2016), Producing New Testament Manuscripts in Byzantium, *The New Testament in Byzantium*, (edt. D. Krueger-R. S. Nelson), *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, s. 117-145.
- KAYA ZENBİLCİ, İ. (2017), *Orta Bizans Dönemi Konstantinopolis Manastır Atölyeleri ve Resimli El Yazmaları Üretimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara.
- LOWDEN, J. (2009), *The Jaharis Gospel Lectionary: The Story of a Byzantine Book*, New York, New Haven, Londra.
- MAGDALINO, P. (2012), *Ortaçağda İstanbul Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*, (çev. B. Cezar), İstanbul.
- MAGDALINO, P. (2013), The Foundation of the Pantokrator Monastery in Its Urban Setting, *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, (edt. S. Kotzabassi), Berlin-Boston, s. 33-56.
- MILLER, T. (çev.), (2000), Stoudios: Rule of the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. I, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), *Dumbarton Oaks Studies*, XXXV, Washington D.C., s. 84-119.
- MULLET, M. ve KIRBY, A. (edt.), (1997), Work and Worship at the Theotokos Evergetis, 1050-1200, *Papers for the Fourth Belfast International Colloquium, 14-17 September 1995 (Belfast Byzantine Texts and Translations 6, 2)*, Belfast.
- NEWTON, F. (2001), *The Scriptorium and Library at Monte Cassino, 1058-1105*, Cambridge University Press.
- PARKES, M. B. (1999), *Their Hands Before Our Eyes: The Lyell Lectures Delivered in The University of Oxford*, Ashgate.

PETIT, L. (1900), *Izvestija (Bulletin de l'Institut archéologique russe à Constantinople)*, vol. VI, Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopolë.

ŠEVČENKO, I. (1987), An Early Tenth-Century Inscription from Galakrenai with Echoes from Nonnos and the Palatine Anthology, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 41: *Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger on His Seventy-Fifth Birthday*, s. 461-468.

SKYLITZES, J. (2011), *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, (çev. J. Wortley), Cambridge University Press.

SOPHOCLES, E. A. (1900), ἐργαστηριακος, *Greek Lexicon of The Roman and Byzantine Periods*, New York, s. 521.

TALBOT, A. M. ve CUTLER, A. (1991), Galakrenai, *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, (edt. A. P. Kazhdan), Oxford, s. 815.

TALBOT, A. M. (1999), Bizans Manastır Sistemine Giriş, *Cogito*, Sayı 17: Bizans Özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 161-178.

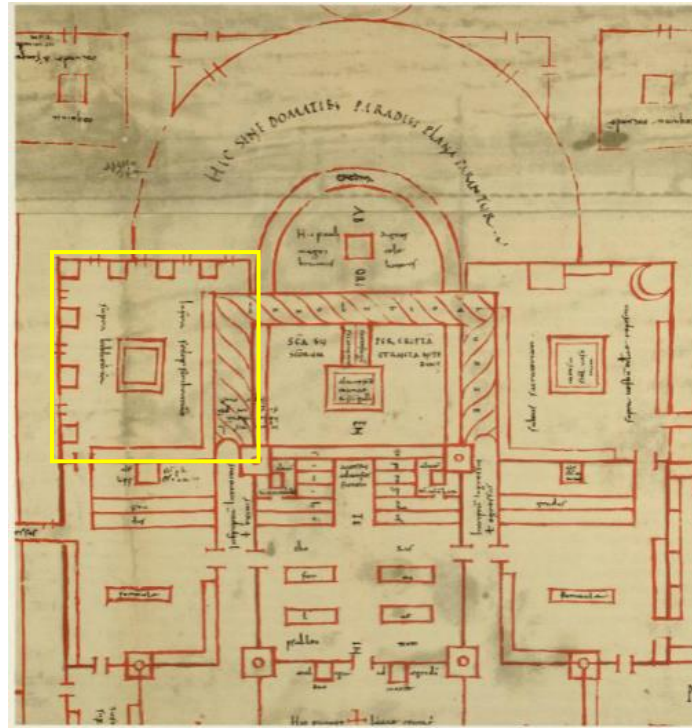
TALBOT, A. M. (çev.), (2000), Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Almshouse in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. I, (edt. J. Thomas ve A. C. Hero), Dumbarton Oaks Studies, XXXV, Washington D.C., s. 326-376.

WEITZMANN, K. (1935), *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts*, Berlin.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Biblioteca Apostolica Vaticana. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.463# (Erişim tarihi: 01.10.2018).

STONES, A. Scriptorium: the term and its history, *Perspective*, vol. 1, 2014, s. 113-120'de s. 113, <http://perspective.revues.org/4401>; Erişim tarihi: 19 Mayıs 2018.

Resim 1. St. Gall Manastır Kilisesi planı: scriptorium (HORN, W. ve BORN, E. (1979), *The Plan of Saint Gall: A Study of the Architecture and Economy of, and Life in, a Paradigmatic Carolingian Monastery*, vol. 1, Berkeley-Los Angeles-Londra, fig. 99).